

O. JOACHIM BAR OFMConv.

NAJSTARSZE KONSTYTUCJE ZGROMADZENIA SŁUŻEBNIC SERCA JEZUSOWEGO

W drugiej połowie zeszłego stulecia powstało na ziemiach polskich szereg żeńskich kongregacji zakonnych o ślubach prostych, oddanych pracy charytatywnej i wychowawczej.¹ Wśród nich do bardziej znanych i rozwiniętych zgromadzeń zakonnych należy Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego, założone w Krakowie w 1894 r. W 1964 r. liczyło ono w Polsce 554 profesek i 21 nowicjuszek w 52 placówkach, we Francji 51 profesek w 9 placówkach, w NRF 7 profesek w 1 placówce, w USA 9 profesek w 2 placówkach.

Dzieje zgromadzenia nie są jeszcze naukowo opracowane. Bogaty materiał zawiera rękopis „Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od r. 1894”, pisany do 1907 r. przez bpa Pelczara.² Próbę naukowego ujęcia początków zgromadzenia podała w obszernym artykule s. Julita Nęcza.³ Partykularne prawo zgromadzenia nie było przedmiotem żadnego studium.

Założycielem Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego, zwanych także sercankami, był znany na terenie Krakowa uczony kanonik kapituły katedralnej i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, ks. Józef Sebastian Pelczar, późniejszy biskup przemyski († 1924). Wiemy, że ks. J. S. Pelczar należał do wybitnych prawników, znał dobrze ascetykę katolicką, przez wiele lat służył radą i pomocą w sprawach duchownych różnym zgromadzeniom żeńskim, dlatego ciekawi jesteśmy, jak wyglądały najstarsze konstytucje sercanki, jaką wartość stanowiły pod względem prawnym i praktycznym. Odpowiedź na powyższe pytanie wprowadzi nas w lepsze poznanie zakonnego prawa partykularnego na terenie Polski.

Ks. Pelczar jako roztropny prawnik zabrał się bardzo praktycznie do zawiązania zgromadzenia zakonnego. Najpierw się upewnił, czy będzie

¹ Por. J. Bar o., *Polskie zakony*, „Prawo Kanoniczne”, 4 (1961) 455—499.

² Rkps przechowuje się w archiwum domu generalnego zgromadzenia w Krakowie.

³ *Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego (1894—1909)*, „Nasza Przeszłość”, 10 (1959) 277—315 i odb. ss. 39.

miał odpowiednie kandydatki do nowej organizacji i osobę na przełożoną pierwszej gromadki sióstr, następnie zakupił dom przy ul. św. Krzyża 10, gdzie miała być siedziba zgromadzenia i pierwszy teren pracy nad służącymi. Równocześnie postarał się o prawne utwierdzenie zgromadzenia tak ze strony władzy kościelnej,⁴ jak i państwowej.⁵ Faktyczne założenie zgromadzenia nastąpiło dnia 15 kwietnia 1894 r., gdy ks. Pelczar przyjął 6 kandydatek do postulatu.

Konstytucje zostały ułożone w fazie przygotowań do erekcji zgromadzenia. Otrzymały one zatwierdzenie kard. A. Dunajewskiego, biskupa krakowskiego, dekretem z dnia 27 marca 1894 r., czyli tym samym dokumentem, który pozwalał na erekcję kongregacji zakonnej i udzielił upoważnień ks. Pelczarowi do kierowania nową instytucją.

Ani archiwum zgromadzenia sercanek, ani archiwum kurii krakowskiej nie posiada egzemplarza pierwszej redakcji konstytucji, mimo że przechowały się inne dokumenty dotyczące początków zgromadzenia. W dekrete kard. A. Dunajewskiego (z 27 III 1894 r.) czytamy, że ustawy zgromadzenia były oparte na regule trzeciego zakonu św. Franciszka. Również przy kopii dokumentu biskupa Jana Puzyny, następcy kard. A. Dunajewskiego, z dnia 8 czerwca 1895 r., zatwierdzającego zgromadzenie i konstytucje, nie ma egzemplarza konstytucji.

Zachował się natomiast rękopis konstytucji zatwierdzonych przez bpa Jana Puzynę dnia 23 grudnia 1896 r. Jest to notes o wymiarze 20 cm na 13 cm, pisany ręką ks. Pelczara, zawierający kartę tytułową, kartę z tekstem aprobaty biskupiej i 229 stron tekstu konstytucji. Rękopis przypomina brulion, gdyż ma kilkanaście poprawek zrobionych w trakcie pisania. Nosi tytuł: „Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego napisane przez ks. Józefa Pelczara Dyrektora Zgromadzenia w grudniu r. P. 1896”

Rękopis ten zawiera najstarsze konstytucje sercanek, ale już w drugiej redakcji. Na przeredagowanie konstytucji wpłynęła sprawa dwu chórów w zgromadzeniu. Mianowicie początkowo, idąc za wzorem innych zgromadzeń żeńskich, przewidział ks. Pelczar dwa chóry sióstr i tak zaczął przyjmować do postulatu i nowicjatu. Wnet jednak przekonał się⁶ o niedogodności dwu chórów w zgromadzeniu oddanym pracy czynnej i przy małej różnicy wykształcenia między członkami pierwszego i drugiego chóru. Zaprowadzenie jednej tylko klasy członków nastąpiło w grudniu 1896 r. W tym czasie zgromadzenie liczyło 18 profesek, 12 nowicjuszek i 5 postulantek. Miało dwa domy w Krakowie i jeden we Lwowie. Reor-

⁴ Dekret kard. Albina Dunajewskiego biskupa krakowskiego 27 III 1894 r.

⁵ Reskrypt Namiestnictwa 6 IV 1894 r., L. 25106.

⁶ Zob. rkps „Historia Zgromadzenia”, s. 17.

ganizacja nastąpiła bez wstrząsów, gdyż zgromadzenie było dopiero początkujące, a ks. Pelczar cieszył się wielkim autorytetem u sióstr.

Konstytucje według pierwotnej redakcji miały obowiązywać do kwietnia 1897 r., więc je ks. Pelczar w grudniu 1896 r. przejrzał, rozszerzył i spisał na nowo ⁷ a także przedstawił biskupowi Puzynie do zatwierdzenia. Biskup krakowski załatwił sprawę przychylnie pismem z 23 grudnia 1896 r.

Nie można stwierdzić, jak daleko redakcja konstytucji z 1896 r. odbiega od redakcji z 1894 r., gdyż brak pierwotnego tekstu. Możemy przypuścić, że zmian nie było wiele, poza opuszczeniem wszystkiego tego, co się odnosiło do drugiego chóru. Nie miał nawet ks. Pelczar czasu na opracowanie gruntowniejszych zmian, gdyż jak podaje „Historia Zgromadzenia” (s. 17), w dniu 13 listopada 1896 r. powziął ks. Pelczar decyzję zniesienia chórow w zgromadzeniu, na początku grudnia przejrzał i na nowo napisał konstytucje, a już 23 grudnia były zatwierdzone. Dlatego mówiąc o najstarszych konstytucjach sercanek i o ich wpływie na ukształtowanie Zgromadzenia, wystarczy poddać analizie ich redakcję z 1896 r.

Układ konstytucji najlepiej zilustrują przytoczone rubryki rozdziałów i artykułów:

Rozdział I. Nazwa — Reguła — Patronowie Święci — Święta patronalne Zgromadzenia

e) Kongregacja generalna
f) Dyrektor
g) Spowiednicy Zgromadzenia

Rozdział II. Zadania Zgromadzenia

Rozdział V. O ślubach i cnotach

Rozdział III. Członkinie Zgromadzenia, prawa, obowiązki

O ślubach w ogólności
O ślubie ubóstwa
O ślubie czystości
O ślubie posłuszeństwa
O ćwiczeniu się w cnotach

Skład Zgromadzenia

Warunki przyjęcia do Zgromadzenia

Aspirantki

Probantki

Nowicjuszki i ich obowiązki

Śluby proste, roczne i wieczyste

Obowiązki Sióstr profesek

Wystąpienie ze Zgromadzenia

Wydalenie ze Zgromadzenia

Osoby stowarzyszone i tercjarki

Rozdział VI. O korzystaniu z praktyk pobożnych w Zgromadzeniu

O modlitwie wspólnej
O rozmyślaniu codziennym
O odmawianiu Oficjum
O czytaniu duchownym
O skupieniu wewnętrznym
O rachunku sumienia
O spowiedzi
O przyjmowaniu Komunii św.
O słuchaniu Mszy św.
O nawiedzaniu i adoracji N. Sakramentu
O rekolekcjach

Rozdział IV. Zarząd Zgromadzenia

Zarząd miejscowy

Zarząd prowincjonalny

Zarząd główny:

- a) Matka Generalna
- b) Rada Generalna
- c) Pomocniczki Matki Generalnej
- d) Kapituła generalna

⁷ Rkps „Historia Zgromadzenia”, s. 17.

Rozdział VII

- spełnianiu doskonałym obowiązków
- uświęcaniu wszelkich czynności

Rozdział VIII

- zachowaniu ustaw zakonnych
- klauzurze
- milczeniu
- porządku dziennym
- posłuszeństwie, czyli wyznaczaniu prac
- kapitule, czyli oskarżaniu się
- nauce
- rekreacji
- ubiorze Służebnic Serca Jezusowego

- pożywieniu, postach, umartwieniu
- zachowaniu się Sióstr względem Sióstr
- obowiązkach względem Sióstr chorych
- obowiązkach względem zmarłych
- zachowaniu się względem krewnych i obcych
- rozmowach w rozmownicy
- listach i przesyłkach

Rozdział IX. O pracach

- Jak pracować nad służącymi
- Jak pracować nad robotnicami
- Jak pielęgnować chorych po domach
- Jak nauczać katechizmu
- przypominaniu ustaw i reguł.

Dla ułatwienia przytaczania jest wprowadzony w konstytucjach jeszcze drugi podział, mianowicie na paragrafy, od 1 do 63. Paragrafy są za duże, dlatego nie przyczyniają się do lepszego podziału tekstu.

Jak widać z powyższego spisu treści konstytucji, podobny materiał znajduje się w różnych rozdziałach (np. rozdz. VI i VIII, rozdz. VII i IX, o spowiednikach w rozdz. IV i o spowiedzi w rozdz. VI itp.), na ogół jednak konstytucje są jasno i logicznie ułożone. Są kompletne, gdyż ujmują całość kształtu życia zakonnego tak ze strony organizacji zgromadzenia i zarządu, jak i obowiązków członków, ćwiczeń duchownych i pracy zewnętrznej. Spotykamy w konstytucjach liczne uwagi ascetyczne (np. przy ślubach, ćwiczeniach duchownych), a nawet niektóre przepisy są uzasadnione racjami ascetycznymi, czego unika się w nowszych konstytucjach. Znajdujemy również przepisy należące do ceremoniału (np. kapituła win, akt ofiarowania N. Sercu P. Jezusa), albo do tzw. zwyczajnika (np. porządek dnia, określenie rodzaju posiłków). To są pewne braki redakcyjne, które pod względem praktycznym raczej wychodziły na korzyść konstytucjom, w pierwszym okresie konsolidowania się zgromadzenia.

Są to konstytucje oparte na duchu św. Franciszka z Asyżu. Podkreślają prostotę i ubóstwo w życiu codziennym, troskę o biednych i opuszczonych. Ze wszystkich przepisów przebija troska o człowieka, łagodność i szacunek w stosunkach sióstr z bliźnimi.

Z całej treści wynika znajomość życia duchownego u autora konstytucji, a jasny potoczny język wskazuje na wyrobione pióro. W ujmowaniu problemów praktycznych wyczuwa się echo „życia duchownego”, znanego dzieła ascetycznego ks. Pelczara.

Czy i w jakim stopniu był ks. Pelczar zależny w redagowaniu konstytucji od innych zakonów, nie da się stwierdzić. Przykłady mógł mieć

liczne, znał bowiem kilka zakonów, miał przed sobą podręczniki prawne czy dzieła specjalne z zakresu prawa zakonnego. Ani „Historia Zgromadzenia”, którą sam ks. Pelczar napisał do 1907 r., ani autobiografia,⁸ chociaż mówią o pracy nad ułożeniem konstytucji, nie wspominają o wzorach czy zapożyczeniach od innych zakonów. Z notatek zawartych we wspomnianych źródłach raczej należałoby wnosić, że konstytucje są pracą oryginalną ks. Pelczara, oczywiście w tym znaczeniu, że autor konstytucji ma przed oczyma przepisy prawa powszechnego i zwyczaje życia zakonnego, a układ konstytucji i szczegóły odróżniające dane zgromadzenie od innych pochodzą od niego.

Chcielibyśmy wiedzieć, jaki wpływ na redakcję konstytucji wywarła m. Klara Szczęsna, pierwsza przełożona generalna i właściwie współorganizatorka zgromadzenia. W chwili założenia siostr sercanek posiadała już formację zakonną, gdyż przez kilka lat należała do ukrytego zgromadzenia Sług Jezusa założonego przez o. Honorata Koźmińskiego. Ks. Pelczar niejednokrotnie z pochwałami wyrażał się o współpracy m. Klary z nim w organizowaniu zgromadzenia.⁹ Nie posiadamy jednak innych dowodów o bezpośrednim wpływie m. Klary na redakcję tekstu konstytucji, możemy natomiast słusznie przypuścić, że ks. Pelczar omawiał z m. Klarą niektóre szczegóły życia zakonnego, które m. Klara lepiej знаła z własnej praktyki i mogła osądzić, czy będą pożyteczne dla zgromadzenia. Zdaje mi się, że dopuszczenie do pewnego udziału w zgromadzeniu „stowarzyszonych”, a więc panien i wdów, które żyją w świecie i chcą wspierać zgromadzenie modlitwą, groszem lub pracą — nastąpiło przez m. Klarę, gdyż w zgromadzeniach o. Honorata była to trzecia grupa członków (po członkach życia wspólnego i zjednoczonych). Również znaczna władza przyznana ks. Dyrektorowi zgromadzenia wskazuje na wzorowanie się na zgromadzeniach o. Honorata.

Tekst konstytucji został odbity na hektografie,¹⁰ z dołączonymi instrukcjami dotyczącymi zewnętrznej pracy zgromadzenia. Drukiem ukazał się on w 1902 r.¹¹ w Przemyślu, z datą o rok wcześniejszą.¹² Oprócz

⁸ Rękopiś w archiwum domu generalnego.

⁹ Wzmianki passim w „Autobiografii”, w „Historji Zgromadzenia” i w korespondencji (rękopisy w archiwum domu generalnego).

¹⁰ Zachowało się kilka egzemplarzy w formie oprawnych zeszytów 23 na 15 cm. Egzemplarze mają kartę tytułową, kartę z aprobatą biskupią i 177 stron tekstu konstytucji oraz 3 strony spisu treści. Potem idą instrukcje: 1. dla siostr pracujących w przytulisku dla służących i 2. dla siostr pielęgniujących chorych.

¹¹ Zob. rkps „Historia Zgromadzenia”, s. 38: „W ciągu roku (1902) wydrukowane zostały kosztem ks. Biskupa przemyskiego w Przemyślu Ustawy Siostr i Martanek, jakoteż ceremoniał Zgromadzenia”.

¹² *Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego*, Przemyśl 1901, Służebnice Serca J., 8° ss. 224. Tekst konstytucji na s. 5—124.

tekstu właściwych konstytucji, zawiera druk jeszcze 6 dodatków (dokumenty i instrukcje). Tak więc jeden z ważniejszych dokumentów polskiego prawa partykularnego został utrwalony drukiem, dzięki zapobiegliwości i ofiarności założyciela zgromadzenia.

Tytułem uzupełnienia należy podać dalsze koleje omawianych konstytucji. W związku z nowym prawem¹³ o kongregacjach zakonnych ogłoszonym w 1901 r. i szczegółowymi normami Św. Kongregacji określającymi sposób opracowywania konstytucji zakonnych, należało również przerobić konstytucje sercanek. Zabrał się znowu do tej pracy sam Założyciel, będąc wtedy biskupem przemyskim. Przeredagował konstytucje w lecie 1904 r. i zaraz oddał je do druku w Przemyślu,¹⁴ jak to skrzątnie zanotowała „Historia Zgromadzenia” (s. 44). Otrzymały teraz podział na dwie części, zgodnie z normami kongregacyjnymi, części na rozdziały. Poszczególne przepisy zostały oznaczone numerem bieżącym, w sumie 243. Co do formy było to już inne dzieło prawne, co do treści pokrywały się konstytucje z 1904 r. z konstytucjami pierwotnymi. Dlatego nawet umieścił bp Pelczar na początku dziełka aprobatę bpa J. Puzyny z 23 XII 1896 r., chcąc przez to zaznaczyć, że przepisy nie są zmienione, chociaż zostały ułożone w innej formie.

Tekst z 1904 r. został następnie przez bpa Pelczara przetłumaczony na język łaciński oraz nieco uzupełniony w 1908 r.¹⁵ i wydrukowany w Przemyślu.¹⁶ Liczy w I części 18 rozdziałów, w II części 14 rozdziałów, a w całości 287 artykułów (numerów). Był on przedstawiony w Św. Kongregacji w jesieni w 1908 r. razem z innymi dokumentami celem otrzymania zatwierdzenia papieskiego dla zgromadzenia. Zgromadzenie liczyło wówczas 13 placówek, 30 profesek wieczystych, 50 profesek czasowych i 9 nowicjuszek. Dzięki staraniom bpa Pelczara uzyskało zgromadzenie dekret pochwalny (*decretum laudis*) dnia 15 lutego 1909 r. Przy tej okazji poczyniła Św. Kongregacja drobne poprawki w przedstawionych jej konstytucjach. Poprawiony tekst został ogłoszony w języku polskim¹⁷ i łacińskim.¹⁸ Czasowe zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej otrzymał dnia

¹³ Konst. *Conditae a Christo*, pap. Leona XIII z dnia 8 XII 1900 r. i normy Św. Kongr. Bisk. i Zak. z dnia 28 VI 1901 r.

¹⁴ *Konstytucje albo ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego*, Przemyśl 1904, Służebnice Serca J., 16° ss. 2 nlb., 410, X.

¹⁵ Rkps „Historia Zgromadzenia”, s. 66 mówi tylko o dokonanytn tłumaczeniu w Jaśliskach w czasie wakacji.

¹⁶ *Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu*, Premisliae 1908, „Druk. Udziałowa” J. Łazora, 4° ss. 2 nlb., 52.

¹⁷ *Konstytucje albo ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego*, Przemyśl 1909, Służebnice Serca Jezusowego, 16° ss. IX, 1 nlb., 459, 1 nlb., X.

¹⁸ *Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu*, Premisliae 1911, Druk. J. Łazor, 4° ss. 2 nlb., 54.

19 marca 1912 r., gdy zgromadzenie zostało definitywnie potwierdzone. Ostateczne zatwierdzenie zdobyły konstytucje dnia 30 stycznia 1923 r., po dostosowaniu ich do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Wydrukowane w języku polskim¹⁹ służą zgromadzeniu do dnia dzisiejszego. Tak więc praca Założyciela zgromadzenia dotycząca konstytucji została uwieńczona trwałością płynącą z zatwierdzenia papieskiego.

LES PLUS ANCIENNES CONSTITUTIONS
DE LA CONGRÉGATION DES SERVANTES DU SACRÉ COEUR DE JÉSUS

Le texte des plus anciennes constitutions de la congrégation des Servantes du Sacré-Coeur (Congr. seryularum S. Cordis Jesu) constitue un intéressant document du droit particulier polonais en matière de vie religieuse. On en conserve un manuscrit de 1896, de la main du fondateur, l'abbé J. S. Pelczar, professeur à l'université Jagellone de Craçovie, nommé plus tard évêque de Przemyśl. Les données d'archives et l'analyse des Constitutions montrent que l'abbé Pelczar les rédigea personnellement; le texte clair et pratique témoigne chez l'auteur d'une connaissance profonde de la vie spirituelle. L'esprit du Poverello d'Assise les inspire. Certaines formules des Constitutions semblent indiquer l'influence de la Mère Claire Szczęsna, première supérieure générale de la congrégation. Quand la nouvelle législation des religieux fut promulguée en 1900 et 1901, Mgr. Pelczar modifia les Constitutions quant à la forme, laissant le contenu sans changement essentiel, et les fit imprimer en 1906.

¹⁹ *Konstytucje albo ustawy Zgromadzenia Służebnic Najśw. Serca Jezusowego*, Kielce 1925, Służebnice N. Serca J., 16^o ss. 362, VIII.